

הלמידה שבהקשבה

סטודנטים לחינוך בגיל הרך ממכללת אורנים לומדים להקשיב ולטפח יוזמות של ילדים

דוריס טולדנו-קיפר, הגר לב ויעל ענבר, מכללת אורנים

"אני רוצה אדם פעיל; אדם פעיל הוא אדם שאכפת לו, שמשכלל כל הזמן את היכולות שלו", (לוין, בתוך דיין, 2001)

משפט זה מסמל עבורנו, מדריכות פדגוגיות (שנתון ב) במכללת אורנים, תפיסת עולם חינוכית: לפתח בסטודנטים את היכולת והמיומנות להתבונן ולשכלל את ההקשבה שתוביל ליוזמה עם הילד. לוין האמין כי היוזמה טמונה בכל ילד, בהתעניינות הייחודית של כל אחד ובקצב התפתחותו האישי. בגן הילדים הוא ראה מרחב ליוזמות, אשר תפקידו לעודד סקרנות ולבסס אצל הילד תחושת יכולת המושתתת על עשייה עצמאית. לדידו, יש להעדיף יוזמות ילדים כעיקרון חינוכי ראשוני ולעודד אותן. בתהליך מקביל, כמדריכות, אנו מעודדות את הסטודנטים לפעול בהתאם לגילויים שלהם. אנו מסייעות במיקוד ובהבהרה של הדברים. כשהמטרה מבוססת ובהירה, היכולת להתגבר על האתגרים שבדרך - גדלה. תפיסתו הפרוגרסיבית של לוין נלמדת במסגרת קורס הדרכה הנקרא "גן אחר". כחלק ממטלות הקורס מתבקשים הסטודנטים לזהות יוזמה של ילד וללוותו כשותפים לפעילותו ביוזמה זו. זאת תוך תיעוד התהליך ורפלקציה עליו. בתהליך זה אנו מאירות את מיומנות ההקשבה אצל הסטודנטים, ומתמקדות בשלושה מרכיבים:

1. ההקשבה – תנאי הכרחי. לעתים די בהקשבה דמומה ואין כל צורך בשיחה. לעתים היא הבסיס לשיחה ולהמשגה.
2. העידוד – לעתים עולות יוזמות הילד על יכולותיו הפיזיות, הטכניות, הרוחניות. כגודל היוזמות כך גודל התסכולים. העידוד צריך להראות לילד שלא הכול תלוי בחומרים ובחוקי הטבע, אלא הרבה תלוי באדם, במחשבותיו וברעיונותיו.

3. העשייה – העשייה של הילד, בעידוד הסטודנטית, כמהלך משלים וממצה תהליך.

נביא שתי דוגמאות ליוזמות של ילדים ולתהליך שמעודדים הסטודנטים ובהמשך נצביע על התהליך שעוברים הסטודנטים עצמם.

"אני אוסף חלקים שמתחת לעץ"

תהליך בו הייתה מעורבת הסטודנטית ורד מיכאליס; הדברים מובאים כלשונם, מקוצרים.

זמן חצר, א' (6.1) ילד שקט וסקרן, שיחק לבדו. אני מתלבטת האם התקרבותי תשפיע/תפריע/תהרוס. התקרבותי בהיסוס. תהיתי מה כל כך מושך אותי במעשיו, שגרם לי להתקרב ולבדוק. אולי הוא רוצה להיות לבד? שאלתי אותו אם אפשר להיות לידו; הוא חיך חיוך ביישני והנהן. ישבתי לידו ולא דיברתי. אחרי כמה דקות הוא אמר: "אני חוקר". חייכתי אליו ואמרתי: "אני רואה. איזה יופי! אני מסתכלת עליך כבר כמה דקות ונהנית לראות אותך חוקר. אתה רוצה לספר לי מה אתה חוקר?" א': "אני אוסף חלקים שאני מוצא מתחת לעץ", והושיט לי את הצלוחית. הבטתי בתוך הצלוחית, ופתאום גיליתי, שבין האבנים והאדמה, הצלוחית הייתה מלאה בעצמות קטנות. עצמות! לקחתי אחת והבטתי בה. א' התקרב אליי. "אני חוקר את כל החלקים שאני מוצא", הוא אמר, "אני אוסף דברים מעניינים". אמרתי לו: "אני רואה שמצאת פה דברים מאוד מיוחדים, כל הכבוד שהבחנת בהם". א': "אני תמיד מחפש ומוצא". אני: "מה מצאת?" א': "חשבתי שזה מקלות קטנים, אבל אני חושב שזה חלקים של חיות. הנה, מצאתי גם גולגולת", ומקרב אליי חלק שאמנם נראה כמו גולגולת. בשלב זה השתתקתי. לא האמנתי שהבחין בכך שאלו עצמות. הוא המשיך ואמר לי שהוא לא בטוח, והוא לא מבין למה יש כאן הרבה כאלה. שאלתי אותו (ובעצם גם את עצמי) מה הוא חושב שזה. הוא ענה שאולי דינוזאורים, או חלקים שעפו והגיעו לגן עם הרוח, או חיות שקברו כאן. נדהמתי ממנו. הוא שאל אותי, אם אני יודעת, ושיתפתי אותו בכך שזו הפעם הראשונה שאני רואה דבר כזה, שזה מאוד מעניין, וכמוהו, גם אני שואלת את אותן שאלות. "אני חייב לגלות!", הוא

אמר לי. שאלתי מה היה רוצה לדעת, והוא ענה שהוא רוצה לדעת מה זה בדיוק, ושאל אותי איך אפשר לגלות. שאלתי אותו איך הוא מגלה דברים אחרים שהוא לא יודע; הוא אמר שלפעמים הוא שואל את אימא ואבא והם מסבירים לו, והוסיף שאולי אפשר לבדוק במחשב. שאלתי אותו אם הוא רוצה שננסה לבדוק יחד. הוא חייך ואמר שכן. הצעתי שהוא יספר להורים שלו, וישאל אותם, ואני אבדוק בספרים ובמחשב, וגם אשאל חברים שלי שאוהבים לחקור את הטבע. א' נראה שמח ומרוצה מהסיכום שלנו.

צילום ברברה אנדרס

במהלך היום רצו בראשי מחשבות: מה לעשות עכשיו? ברור לי שאלך ואחקור, כמו שהבטחתי לו, ומחר אחזור עם מידע שאספתי, אבל האם כדאי לשתף את ההורים שלו, או לראות אם הוא בעצמו מעוניין ויבדוק בדרכו? החלטתי לחכות. אלמד ממנו מה כוונותיו ועד כמה הוא רוצה להמשיך ולחקור את הגילוי המופלא שלו. בהגיעי הביתה, גיליתי כי א' מצא צנפות, חלקים ממזון הציפורים, אותם הן פולטות מכיוון שאינן יכולות לעכלם. התרגשתי מאוד מהמידע שמצאתי. ככל שגברה אצלי ההתרגשות, חששתי יותר. הגילוי של א' עורר מאוד את הסקרנות שלי, ולרגע נלחצתי מכך שהשתלטתי על היוזמה שלו. נרגעתי כשהבנתי שהכול תלוי בי, אני לומדת ברמה שלי משהו שיזם הילד ומכאן אני מחליטה מה לעשות

עם הידע. התייעצתי עם הגנת המאמנת, שמאוד התרגשה מהיזמה של א', והיא הציעה שאמשיך ואספר לו על מה שקראתי. החלטתי לחכות ולהרגיש את א', להבין ממנו מה ועד כמה הוא רוצה לדעת. למחרת, א' ראה אותי בבוקר, חייך והמשיך לדרכו. קצת התאכזבתי, רציתי להתקרב אליו ולספר לו מה קראתי, איך קוראים לדבר שגילה ולהראות לו תמונות שהדפסתי על ציפורים שונות שפולטות צנפות... אבל התאפקתי... רווח לי כאשר ראיתי שבזמן חצר הלך מיד לעץ הברוש. התקרבתי אליו וישבתי לידו. הוא התחיל לחפש באדמה, ושני חברים התקרבו אלינו. הם שאלו מה אנחנו עושים. א' ענה שמחפשים צנפות. "צנפות?" שאלתי בקול רם, "איך אתה יודע?" הופתעתי. א' השיב בביישנות שהוא שאל. שמחתי מאוד על כך שא' המשיך ובדק, דבר שחיזק את ההשערה שהגילוי עניין אותו מאוד. שני החברים שאלו אם אפשר להצטרף וא' הנהן והציע שיעזרו למצוא באדמה עצמות קטנות. א' שאל אותי אם אני חקרתני. עניתי לו שכן, שקראתי ושאלתי על העצמות. שאלתי אותו מה הוא יודע, והוא סיפר שקוראים לזה צנפות, ושהציפורים יורקות את מה שהן לא יכולות לעכל. סיפרתי לו שהנושא עניין אותי ושלא ידעתי עליו קודם. מבטו הראה לי שזה מפליא אותו. המשכתי וסיפרתי לו מה קראתי. א' מאוד התעניין ושאל הרבה

שאלות. המשכנו יחד לאסוף צנפות מתחת לעץ ואז שאלתי אותו ואת חבריו שהראו עניין, אם יש עוד דברים שהיו מעוניינים לדעת. הם אמרו שהיו רוצים לדעת אילו סוגים של ציפורים עומדות על העץ, ומה הן אוכלות? איך אפשר לדעת למי שייכות העצמות? ולמה דווקא על העצים בגן שלהם?

אמרתי שאנסה לחשוב איך נמצא את התשובות. ביקשתי שגם הם יחשבו וישאלו את ההורים.

הגננת המאמנת סיפרה לי שא' ממשיך לחפש צנפות ולחקור את ממצאיו, וישנם מספר חברים שעוזרים ופעילים אתו באותו עניין. הגננת המשלימה מצאה לנו טבלה למיון צנפות, והחלטתי לנסות לעניין את הילדים בה. בזמן החצר, ניסינו יחד למיין וללמוד מה הוא והילדים מצאו מתחת לעץ. וכך היה. פיזרנו את העצמות על משטח גדול, ומיינו עצמות לפי גודל וצורה, וניסינו להבין יחד למי שייכת העצם ואיזו עצם זו. קראנו יחד שדורסי לילה וינשופים נוטים לנוח בלילה על עצי הברוש. הילדים אמרו שהם עושים סעודת לילה על העץ, ובבוקר הם מוצאים את השאריות. הילדים העלו שאלות רבות והראו עניין רב בצנפות. ילדים רבים בגן עסוקים במציאת עצמות ואיסופן, ובראשם א', אשר הפך לחוקר מומחה לצנפות ועונה לחבריו על כל שאלה בנושא.

אני יוצאת עם עושר של למידה וסיפוק מהיוזמה של א'. לא זכור לי בעבר מקרה בו אפשרתי לילד לפתח את רעיונותיו באופן עצמי לאורך זמן. אם לרגע אעצור ואביט, אראה בשטח את הנושאים הבווערים אצל ילדים, הגילוי הטהור הטבעי שלהם, והוא רק שלהם. אם אדע לאסוף אותו בעדינות בשתי ידיים, תצמח למידה משמעותית, עבור הילד, עבור הקבוצה ועבורי.

אלבום תמונות של חרקים

תהליך בו הייתה מעורבת הסטודנטית נטלי שטר; הדברים מובאים כלשונם, מקוצרים. כחלק מהפעילות בנושא התוכן השנתי שלי אני מבקשת מהילדים לתעד חרקים. התיעוד כולל רישומים ומעקב אחרי כמות התוצרים שנמצאו, מילוי דף חקר, ציור של גוף החרק שנמצא או צילום של הדברים. באחד הטיולים, כאשר אחד הילדים צילם קן נמלים שמצא, ניגשה אליי מ' (5:1), מקבוצת הצעירים (בגן) ושאלה: "מה נעשה עם כל התמונות שיצאו לנו?" עניתי "מה אפשר לעשות?" מ' ענתה: "אנחנו יכולים להדפיס את כל התמונות וליצור תערוכת חרקים יפה, כמו החנוכיות". "איזה רעיון יפה וככה כל הילדים יוכלו לראות אותן". מ' השיבה: "לא! בעצם יש לי רעיון אחר - אנחנו נעשה אלבום

תמונות שהוא יישאר בגן לתמיד, ככה גם שהצעירים יהיו בוגרים הם יראו וגם הצעירים של השנה הבאה". ענית: "נשמע טוב. אני חושבת שכדאי שנעשה את זה ביחד". מ' התפרצה: "מה... אני ואת?" השבתי: "את ואני ושאר הילדים בגן". מ': "טוב, אבל באמת נעשה את זה?" "אני חושבת שכן, למה לא?" "אולי הם לא ירצו, אולי נשכח?" אני: "טוב, אז כשנחזור לגן אני אזכיר לך ונרשום את הרעיון על דף". מ' חייכה ורצה אחרי שאר הילדים בטיול. כשחזרנו לגן ושאלתי את רומי אם היא רוצה שנעלה את הרעיון לכתב, ענתה: "לא משנה לי, את זוכרת. לא צריך".

צילום: ענת סקילי

חשוב היה לי להראות למ' כי יש מי שמקשיב לה ושמייד לה תשומת לב, במיוחד כאשר האינטראקציה היא חיובית. מ' נראתה נרגשת, היא דיברה בהתלהבות ואפילו צעקה כששאלה אם נעשה את זה ביחד. אני מסיקה כי שמחה להיתקל בהתייחסות כל כך רצינית למה שאמרה, אולי גם חיכתה לעבודה פרטנית מסוימת. מ' גם הביעה חשש מה, שהרעיון שלה לא יתפתח,

תגובות הילדים גם העסיקו אותה, נראה היה שחשוב לה לקבל את אישורי, שאעשה זאת ואעמוד אתה אל מול הילדים.

אספנו את כל התמונות ל"אלבום חרקים" כמו שרצתה. הצעתי כי באלבום לא תהיינה רק תמונות אלא נוסיף הסבר קצר על כל חרק או תוצר, זה נקרא מגדיר. מ' התלהבה. "כך נוכל להיזכר בכל תכונות החרקים, ואם נרצה לדעת מיהו החרק שמצאנו נוכל לבדוק בחוברת". שיתפתי את הילדים ברעיון של מ'; אמרתי כי נפלא לחשוב ולהציע רעיונות ואפשר בשמחה לפתח את ההצעות וליצור מהם משהו מוחשי.

המגדיר נבנה באופן הדרגתי. בכל פעם עבדנו על חרק נוסף שתיעדנו, מולא עליו דף עם פרטים שצורף לחוברת. הילדים נעזרו במדבקות לסמן את המאפיינים העיקריים שזיהינו ולמדנו אודותיהם. נקבע סימן קבוע לכל מאפיין, כך שכל ילד בגן יוכל להבין. הילדים קישטו וצבעו כראות רוחם וכך יצרו מגדיר חרקים שייחודי לגן, עם חרקים הדורים בסביבתם ומאפיינים את החי והצומח ביישובם.

צילום: ענת סקילי

עבודה זו זימנה לי הזדמנות חשובה לתת זמן ומקום לטיפול הצעות שממילא עולות וצפות בגן. אין ספק שבהגיעי לנהל גן משלי, אעניק ליוזמות מקום בלתי נפרד מחיי השגרה של הגן, ואשתדל לא לדחוק אותן הצדה בעקבות אילוצי לוח זמנים ואחרים. חשוב היה לי לפתח את היוזמה שהועלתה.

מ' העבירה לי את התחושה כי היא מצפה לזה - היא לא שכחה ודאגה להזכיר לי. לכן, אפילו התייחסות אישית קצרה הייתה מספיקה. לדעתי, מ' מבינה ומעריכה את זה שאני קשובה לה, מקשיבה להצעותיה וגם למה שהיא מנסה להציג בין השורות; היא סומכת עליי שנעשה זאת ביחד ושהיא תוכל לראות את הרעיונות התאורטיים שלה מגיעים לידי ביצוע. בתוך כך הועצמה גם היכולת להצעת הצעות וחשיבה על פיתוחם בקרב שאר הילדים בגן. בטוחני שמיזם כזה יעורר אצל הילדים רצון ליזום ולנסות להשפיע בתוך המרחב הגני כמו גם בתא המשפחתי ובמיוחד יעורר אצלם את התחושה שיש המקשיבים להם.

על עצמי למדתי בעיקר שאחד הדברים שמשפיעים עליי בצורה המרבית ומניעים אותי ליצירה ועשייה הוא הקשב לילדים. בבואי לכתוב את העבודה היו לפניי יוזמות רבות של הילדים, חלקן כבר פיתחנו יחד עם צוות הגן. אני משתדלת לשמוע את מה שהם אומרים ומרגישים ולצאת מתוכם לתוך עשייה, שכן הילדים אוצרים בתוכם הרבה מאוד רעיונות ומחשבות, הצעות ותובנות קטנות משל עצמם, ורק אם אטה אוזן ואקשיב, אוכל לתת להם תחושות של מסוגלות והרגשה של הכלה וכך גם התוכן שארצה להעביר להם יהיה רלוונטי ביותר עבורם. בצורה זו הם יפיקו את המיטב גם ברמה הקוגניטיבית - המוטיבציה והעניין וגם ברמה הרגשית-חברתית.

גדעון לויין עסק בהקשר זה גם בסוגיית הסיוע לילד: האם הדמות החינוכית לא "פולשת" ליוזמתו של הילד או אולי עושה במקומו. סוגיה זו העסיקה גם אותי רבות והמסקנה אליה הגעתי נוגעת לשיתוף הילד; בעיניי, כל עוד אקדם את היוזמה בשיתוף מלא עם הילדים, בכל שלב ושלב אוכל לאתר את רצונותיהם ותחושותיהם בדבר המסוגלות שלהם עצמם, במידת הטיפול שלהם מהתהליך, ויחד עם זאת לסייע במידת הצורך, במיומנויות נרכשות, לתווך להרחבה ולתחושת היכולת, וכן להוות מעיין קרקע פורייה ליצירה ויוזמות אישיות לכל אורך התהליך.

התהליך מהווה אתגר לסטודנטים. הם חווים לעתים תסכול, חוסר ידיעה, בלבול, היעדר שליטה המאפיינים את ההתחלה: "כשהררתי לראשונה מהי יוזמה... חשבתי, אז מה?... לעשות, לשנות, לקדם דבר מה... זה ודאי יהיה לא קל, לדחוס את זה בשגרה יהיה לא נוח... ככל שחשבתי על כך, הבנתי שהעניין מסובך..."

מתוך דברים אלו נוכל לזהות כי בתחילת התהליך הסטודנטית הכותבת תופסת את היוזמה אליה תצטרף כ"דוחסת" את השגרה שבה יש מרכיבים ידועים וברורים. בשונה מנקודת המוצא של הסטודנטית הזו - קליין ולסרי (1997) מחזקים את תפקידו של המחנך כמפגיש את תלמידיו עם הלא נודע. נקודת המוצא, לטענתם, היא המציאות היומיומית שהיא זו העושה את החינוך ללמידה, לחוויה ולהרפתקה.

בהמשך, אנו עדות להתלהבות ולסקרנות של הסטודנטים במקביל לאלה של הילד היוזם. עיקרו של התהליך הוא בתובנה של הסטודנט לוותר על שליטה, להתבונן ולהקשיב למעשיו, להתנהגותו ולדבריו של הילד. חשיבה על מה שנראה ונשמע - מדוע הילד אמר ש... למה הילד התכוון כששאל... למה הוא מתעניין ב... מה בדיוק יש בנושא זה שמרגש אותו... נדמה כי בהמשך לתהיות ולחששות, הסטודנטים מבינים את תרומת ההקשבה וההצטרפות לילד כחלק משמעותי מחיי הגן ואת משמעות התהליך להתפתחותם של הילדים ולהתפתחותם שלהם כמחנכים.

"הופתעתי לגלות את רמת הקשב הגבוהה של הילדים כששוחחנו על נושא אשר כל כך מדבר אליהם. הילדים הביעו קשב רב. ההנאה והלמידה שראיתי בעיניו של הילד שהתחיל את כל היוזמה והנאת שאר הילדים, גרמו לי לסיפוק רב כמו גם עצם העובדה כי הצלחתי להעצים תחום, מעשה אשר הילד עסק בו באותו הרגע".

"למדתי טוב יותר כיצד להתבונן ולהקשיב להם ולהתאים את עולם התוכן למה שרלוונטי כרגע והיוצא מתוך תחומי העניין של הילדים".

"נוכחתי לראות שכאשר נותנים מענה בזמן המתאים לסקרנות הילדים, התכנים נלמדים בשמחה ובהנאה..."

"הבנתי מאוד מהר כי זו לא הייתה "מטלה" שדרשה ממני מאמץ, או כוחות, אלא שפיתוח היוזמה אפשרי כדרך עבודה יומיומית עם הילדים בגן, ותורם הן לילדים, והן לי".

"נהניתי מאוד מהפעילות היוזמה. אני חושבת שיזמות חינוכית של גננת מביאה אותה לחשיבה יצירתית ופחות 'מערכתית' ויישום היוזמה תורם להשבחת עבודתה וסביבתה החינוכית".

לסיכום, תהליך ההקשבה יצר אצל הסטודנטים, מחויבות לערנות אינטלקטואלית ולרגישות אמוציונלית. בזכות ההקשבה להתעניינותו, להתנהגותו, למעשיו ולדבריו הייחודיים של הילד, הם מתארים למידה משמעותית שעוררה בהם עניין בלבטיו וברגשותיו, והביאה אותם לתובנות משלב ההקשבה ועד לעשייה. הבנה כי כל אדם (ילד, מבוגר) יכול להיות יוזם, כפי ששפסקי (1995) טוען: יזמים נוצרים ולא נולדים. כהוגות וכמנחות קורס ועבודה זו, אנו למדות כי היוזמה קידמה את הסטודנטים בחשיבה על מהות ההקשבה והעשייה החינוכית בעקבותיה.

רשימת ספרות

דיין, י' (2001). מחנך אחר, ד"ר יעל דיין משוחחת עם גדעון לוין. הוצאת דיונון.
לוין, ג' (1989). גן אחר, הוצאת ראם. תל אביב.
קליין, מ' לסרי, ד' (1997). מסע אל הלא נודע, הוצאת "מחר 98", אצבע הגליל.
שפסקי, ל' (1995). יזמים נוצרים לא נולדים. הוצאת מטר.

ילדים מזמנים סביבות משחק ולמידה

עלון מקוון לגננת.

האגף לחינוך קדם יסודי. מנהל פדגוגי. משרד החינוך. תשע"ז